

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری
پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پژوهشکده ادبیات
گروه زبان و ادبیات عربی

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته زبان و ادبیات عربی

عنوان پایان نامه:
پژوهش در دیوان مخبل سعدی

استاد راهنما:
جناب آقای دکتر سید حمید طبیبیان

استاد مشاور:
جناب آقای دکتر قیس آل قیس

نگارش:
مهدی فیض‌اله زاده

تقدیم بہ

سنگِ صبور زندگی مادر عزیزم ...

و پدر بزرگوارم کہ کاش چراغِ زندگی اش خاموش نمی شد ...

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
چکیده.....	۱
پیش گفتار.....	۲

فصل اول

وئگهای شعر جاهلی.....	۷
۱- پهنایش شعر جاهلی و تفاوت آن در قبایلی.....	۷
۲- شعر جاهلی، شعری است غنایی.....	۱۰
۳- موضوعات شعر جاهلی.....	۱۱
۴- خصایص شعر جاهلی.....	۱۵
۵- مقام شاعر در جاهلیت.....	۱۸
۶- انتقال در شعر جاهلی.....	۱۹
۷- مخضرم.....	۲۲

فصل دوم

عصر صدر اسلام.....	۲۴
۱- عرب در سالی اسلام.....	۲۴
۲- انتشار عرب در جهان.....	۲۵
۳- انتشار قرآن کریم.....	۲۵
۴- قرآن کریم و تاریخ ادبیت عرب.....	۲۷
۵- شعر در عصر صدر اسلام.....	۲۸
۶- اغراض و فنون شعر در صدر اسلام.....	۳۰
۷- خصایص شعر در صدر اسلام.....	۳۱

فصل سوم

عصر اموی.....	۳۳
اوضاع سبلی در عصر اموی.....	۳۴
اوضاع فرهنگی در عصر اموی.....	۳۹
شعر در عصر اموی.....	۴۰

غزل در عصر اموی	۴۱
۱- تعریف غزل:.....	۴۱
۲- پیکان و تحول غزل:.....	۴۲
فنون شعری خاص در عصر اموی.....	۴۵
۱- اراجین:.....	۴۵
۲- راعولیت.....	۴۶
انواع شعر در عصر اموی.....	۴۶
۱- مدح و شعر سطرایی:.....	۴۶
۲- هجا.....	۴۸
۳- رثا.....	۴۹
۴- خمریت.....	۵۰

فصل چهارم

زندگنامه مخبل سعدی.....	۵۳
نسب مخبل.....	۵۳
زمان مخبل.....	۵۴
زندگی مخبل.....	۵۴
مخبل و پسرش شریکان:.....	۵۵
مخبل و پسرش زراره.....	۵۶
جایگاه مخبل در مکتب قوش.....	۵۷
شعر و جایگاه مخبل.....	۵۹
دیوان مخبل.....	۶۱

فصل پنجم

بررسی موضوعات شعری دیوان مخبل سعدی.....	۶۳
۱- وصف.....	۶۴
۲- هجا:.....	۶۶
۳- فخر.....	۶۸
۴- حکمت.....	۶۹
۵- مدح.....	۷۱

فصل ششم

۷۲.....	شرح دهمان به زبان فارسی.....
۱۸۷.....	الخلاصة العربية.....
۱۹۳.....	چکیده انگلیسی.....
۱۹۴.....	منابع فارسی.....
۱۹۶.....	منابع عربي.....

چکیده

در این پایان‌نامه از آنجاییکه مخبل سعدی از شاعران مخضرم است ابتدا مقدمه‌ای پیرامون عصر جاهلی، عصر صدراسلام و عصر اموی ارائه شده، سپس موضوعات شعر در این دوره‌ها، زندگینامه مخبل سعدی و بررسی افکار و موضوعات شعری او ارائه شده است. سپس متن دیوان مخبل سعدی براساس جمع‌آوری دکتر محمد نبیل طریفی (۱۴۲۸ هـ.ق) همراه با ذکر لغات مهم، ترجمه و شرح ابیات و نیز ذکر نکات نحوی و بلاغی نادر به فارسی برگردانده شده است. در شرح دیوان سعی شده از کتابها و منابع دست اول استفاده شود. هر جایی هم که نیاز به توضیح بیشتری بود، در داخل پرانتز کاملاً شرح داده شده است. اعلام متن و اسامی مکانها از کتابهای انساب و زندگی‌نامه‌ها و معاجم در قسمت پرداخت واژه توضیح داده شده است.

واژگان کلیدی: مخبل سعدی - عصر اموی - اوضاع و احوال اجتماعی -

اشاره‌های نحو لغت.

پیش گفتار

مخبل سعدی از شاعران مشهور مخضرمی است که بررسی و تحلیل افکار او مهم و قابل تأمل می‌باشد، چرا که شعرای مخضرم در حقیقت در دو عصر شعر گفته‌اند، یعنی هم در دوره جاهلیت شعر گفته‌اند و هم در دوره اسلامی. از اینجاست که بررسی اشعار این شاعر برای ما اهمیت دارد تا در نتیجه این بررسی به این مطلب دست یابیم که یک شاعر چگونه توانسته است خودش را با دو فرهنگ و اغراض و فنون شعری وفق دهد و در این دو قالب طبع آزمایی کند.

بیشتر کارهایی که به عنوان رساله در رشته زبان و ادبیات عربی نگاشته می‌شوند، مربوط به یک دوره خاص مثلاً جاهلی یا اموی یا سایر دوره‌ها می‌باشد و تقریباً به این موضوعات بیشتر اهمیت داده می‌شود، ولی به نظر بنده باید برای شناختن تاریخ و ادبیات یک ملت باید جزء جزء آنها مورد بررسی و نقد و موشکافی قرار بگیرد تا نکات مبهم آشکار شود.

با توجه به این نکات بنده تصمیم گرفتم به شرح این دیوان بپردازم که ماحصل دو دوره از تاریخ ادبیات عرب می‌باشد، لذا برای این کار نسخه دکتر محمد نبیل طریفی را با راهنمایی استاد بزرگوار جناب آقای دکتر طیبیان انتخاب کرده و به شرح آن پرداختم. بزرگترین دشواری این کار وجود تک بیت‌هایی است که در دیوان وجود داشت که هیچ رابطه معنایی با قبل یا بعد از خود ندارد و همچنین

اشعاری که در آنها به شیوه جاهلی با کلماتی زیبا و پربار، احساس خود را به نمایش گذاشته است.

فصل‌های پژوهش:

- فصل اول: ویژگیهای شعر جاهلی
- فصل دوم: عصر صدر اسلام
- فصل سوم: عصر اموی
- فصل چهارم: زندگینامه مخبل سعدی
- فصل پنجم: موضوعات شعری دیوان مخبل سعدی
- فصل ششم: شرح دیوان به زبان فارسی

سؤالهای پژوهش:

- ۱- این شاعر در چه طبقه‌ای از شاعران دوره اموی قرار می‌گیرد؟
- ۲- امتیاز او در مقایسه با شاعران هم عصر خویش چگونه می‌باشد؟
- ۳- ویژگیهای لفظی و صرفی و نحوی او کدام است؟

فرضیه‌های پژوهش:

مخبل سعدی بعنوان یکی از شاعران توانمند دوره اموی در شاعران هم عصر و پس از عصر خود تأثیر گذار بوده است. و خود نیز از سبک قصیده پردازی شاعران پیشین متأثر بوده است، لذا ضرورت دارد این شاعر مورد مطالعه و بررسی قرار گیرد تا اهل تحقیق با او آشنایی پیدا کند.

هدفهای پژوهش:

هدف اصلی از این پژوهش آگاهی بخشیدن به کسانی است که طالب آشنایی با ادبیات عرب و شاعران آن بخصوص مخبل سعدی می‌باشند، بدیهی است پژوهش پیرامون یک شاعر و هنر شعری او و نقد و بررسی اندیشه‌های او راه را برای محققان دیگر در این زمینه هموار می‌سازد.

در این پژوهش روش کار بصورت کتابخانه‌ای بوده و تلاش شده است تا حد امکان از منابع دست اول استفاده شود. ابیاتی که در فصول مختلف این رساله آورده شده، بصورت گزینشی از دیوان مخبل سعدی انتخاب شده است که در قسمت شرح دیوان به فارسی آمده است، در پایان برای دستیابی آسانتر منابع فارسی، منابع عربی، چکیده عربی و انگلیسی ارائه شده است.

در پایان از همه استادان و بزرگوارانی که بنده را در شرح این دیوان یاری داده‌اند، به ویژه از زحمات بی‌شائبه و دلسوزانه استاد بزرگوارم، جناب آقای دکتر

سید حمید طبیبیان که راهنمای بنده در رفع مشکلات این کار بودند و بی دریغ بنده را از اندوخته‌های گرانبهایشان بهره‌مند ساختند و نیز جناب آقای دکتر آل قیس که از مشورت‌های ایشان نهایت استفاده را بردم تشکر و قدردانی می‌کنم و همچنین از جناب آقای جعفر امشاسفند که استاد بنده در دوره کارشناسی بوده و زحمات زیادی برای موفقیت اینجانب متحمل شده‌اند و همچنین مادر عزیزم و پدر بزرگوaram که کاش چراغ زندگی‌اش خاموش نمی‌شد، تشکر و قدردانی می‌کنم و برای همه این عزیزان آرزوی سعادت و سرافرازی از درگاه ایزد منان دارم.

و سخن آخر اینکه:

و لستُ أَرْجُو لِمُهورِها يَدَا غَيْرَ دُعَاءٍ لِي نافعٍ غَدًا
وَأَسْأَلُ... تَجَنُّبَ الزَّلَلِ مِنْ فَضْلِهِ فِي كُلِّ قَوْلٍ وَ عَمَلٍ

فصل اول

ویژگیهای شعر جاهلی

ویژگیهای شعر جاهلی

۱- پیدایش شعر جاهلی و تفاوت آن در قبایل

شکی نیست که مراحل را که شعر عربی پیموده تا بصورت جاهلی درآمده مبهم است و نمونه‌هایی که صورتهای اولیه آن را نشان دهد در دست نداریم، آنچه در اختیار ماست قصایدی است با شکل متکامل و سنتهای فنی پیچیده در وزن و قافیه و مضمون و موضوع، با سبک و ریخت مستحکم، سنتهایی که پرده‌ای ضخیم بین ما و مرحله کودکی و پرورش شعر عرب می‌کشد، تقریباً بدون آنکه چیزی از آن بدانیم. ابن سلام کوشیده است پرده را اندکی کنار زند و فصلی را به گفتگو از شاعران اولیه جاهلی اختصاص دهد.[□]

ابن قتیبۀ نیز در مقدمه الشعر و الشعراء، بیان دیگری از شاعران اولیه عرضه کرده است. در نظر هر دو مولف، شاعران اولیه در دورۀ جاهلیت مورد بحث، قصیده عربی را با همین شکل و ساختمان تکامل یافته می‌سرودند و پیشینیان اینان که در زمان قدیمتر فرم قصیده را بوجود آورده و راهگشا بوده‌اند، در فراموشی روزگار نوردیده شده‌اند.[□]

□ - محمد بن سلام الجمحی، طبقات فحول الشعراء، ص ۲۳

□ - شوقی ضیف، تاریخ الادب العربی، ج ۱، ص ۱۸۳

در قصاید بلند جاهلی با نظم و آیین معینی از مضامین و موضوعات مواجه می‌شویم. شاعر غالباً بر «ربع و اطلال و دمن» می‌ایستد و گریه و زاری می‌کند، آنگاه به وصف سفر در صحرا و مرکوبش، اسب یا شتر، می‌پردازد. ناچه را در تندروی اکثراً به حیوانی وحشی تشبیه می‌کند و آنگاه به توصیف آن حیوان می‌پردازد. سپس وارد مقصود اصلی مانند مدح یا هجو یا فخر، عتاب و اعتذار یا مرثیه می‌شود. قصیده هر قدر طولانی باشد، صورت ثابتی در وزن و قافیه دارد و مرکب است از واحدهای معین آهنگینی به نام «بیت» که منتهی می‌شود به حرف روی، وزن و قافیه تمام ابیات در یک قصیده ثابت است. این فرم کامل و پخته قصیده جاهلی در قدیمیترین نمونه‌های آن متجلی است.

به نظر می‌رسد همین که شعر جاهلی عیوب خود را تا به حال حفظ کرده، خود تا حدی صحت آن را ثابت می‌کند و برخلاف تصور متجددان، راویان در آن اصلاحات فراوان نکرده‌اند.

در حقیقت ما در وزن یا غیر آن، دلالتی بر دوره کودکی شعر جاهلی نمی‌یابیم که چگونه از مرحله ابتدایی به اینصورت نمونه که در اوایل عصر جاهلی یا اوایل قرن ششم میلادی مشهود است، تطور یافت.

هیچ قبیله عدنانی یا قحطانی هم مخصوص به شعر نبوده تا بتوان گفت شروع شعر از فلان قبیله یا قوم بوده است، به این نشان که ملاحظه می‌شود شاعران در همه قبایل پراکنده‌اند. در زمرة شاعران، زنانی هم بوده‌اند مانند خنساء. هم اشراف

شعر می گفتند و هم صعلوکان. این تصور به انسان دست می دهد که بر هیچ عربی شعر گفتن دشوار نبود.

بدون شک در میان شاعرانی که امروز اسامی آنان موجود است. بسیاری هم بوده اند که حتی نامشان از یاد راویان رفته و ثبت نشده است، سخن ابن قتیبه گواه بر این مدعاست که می نویسد: «شمار کسانی که در اسلام و جاهلیت میان قوم و قبیله شان به شاعری شناخته شده اند بیش از آن است که به حساب آید، هر چند شمارگری عمر خویش بر سر این کار نهد و تمام وقت در جستجو و کند و کار بکوشد و گمان نمی کنم هیچ یک از علمای ما توانسته باشند حتی به شعر قبیله ای بطور کامل احاطه یابند بطوری که شاعری ناشناخته و شعری روایت نشده نماند».[□]

آنچه مسلم است مقدار زیادی از شعر جاهلی بر اثر عوارض نقل و انتقال و فاصله طولانی از جاهلیت تا عصر تدوین مفقود گردیده چنانکه از قول عمرو بن علاء آورده اند که: «از سروده های عرب کمترینش به شما رسیده، اگر بسیاری می رسید هر آینه به شعر و دانش بسیار دست می یافتید».[□] ما بدین حد مبالغه نمی ورزیم. در حقیقت از شعر جاهلی مقدار فراوانی باقی مانده که مجلدات ضخیم از آن پرداخته اند چرا که قبایل هر قدر می توانستند از قصاید بلند و مقطعات کوتاه

□ - ابن قتیبه ، الشعر و الشعراء ، ص ۴

□ - محمد بن سلام الجمحی، همان، ص ۲۳

و تک بیت‌های شاعران خود را در یاد داشتند و همچنان نگاه می‌داشتند تا به دست راویان امانتدار رساندند و اینان ثبت و تدوینش کردند.

۲- شعر جاهلی، شعری است غنایی

در غرب از روزگار یونانیان گونه‌های مختلف شعر پدید آمده که نقادان آن را بر چهار نوع تقسیم کرده‌اند: شعر داستانی، شعر تعلیمی، شعر غنایی و شعر تمثیلی یا نمایشی. مشخصه نوع اول طولانی بودن شعر است بطوری که ممکن است به چند هزار بیت برسد، شاعر در این نوع شعر از عواطف و آرزوهای شخصی سخن نمی‌گوید بلکه خود را فراموش کرده روی موضوعی عینی کار می‌کند. عرب جاهلی اینگونه شعر را نمی‌شناخت، همچنانکه با شعر تعلیمی آشنا نبود. شعر تعلیمی عبارتست از گردآوری و بیان یک رشته آگاهیها و آموزشها. ابان بن عبدالحمید شاعر درگاه برمکیان قصیده‌ای در احکام روزه و زکات سروده که از این ردیف حساب می‌شود. به همین قیاس، جاهلیان شعر تمثیلی را نیز نمی‌شناختند که مبتنی است بر نمایش و حرکت و بازی و اجرای پیچیده و گفتگوهای طولانی بین اشخاص داستان با صحنه‌سازیهایی مختلف.

جاهلیان با سه قسم شعری که بیان شد آشنا نبودند. آثار آنان عبارتست از منظومه‌های محدود که از صد بیت نمی‌گذرد و شعری است شخصی که گوینده و امیالش را تصویر می‌نماید. شعر جاهلی در حالیکه با سه نوع مذکور متغایر است،

به نوع چهارم یعنی شعر غنایی نزدیک می‌نماید، چرا که همچون شعر غنایی از احساسات و عواطف و غم و شادیهای شاعر سخن می‌گوید. پس اگر شعر جاهلی را غنایی بدانیم، دور نرفته‌ایم زیرا در تصویر نفسانیات فردی و احساسات و عواطفی که در دل خلجان دارد همانند شعر غنایی غربی است خواه موقعی که شاعر حماسه و فخریه می‌سراید یا مدح و هجو می‌گوید.[□]

۳- موضوعات شعر جاهلی

شاید نخستین کسی که کوشیده است شعر عربی را بصورت موضوعی تقسیم و تدوین نماید ابوتمام باشد که الحماسة را در ده باب ترتیب داد: حماسه، مراثی، ادب، نسب، هجو، میزبانی و مدح، صفات، سیر و نعاس، ملح، مذمت نساء. نمی‌توان موضوعات مذکور را به ترتیب تاریخی تنظیم کرد و چگونگی پیدایش و تطور آن را شناسایی نمود، زیرا ریشه‌های شعر جاهلی در اعماق روزگار محو شده است. نهایت اینکه می‌توان تصور کرد پیدایش شعر نتیجه تطور سروده‌های دینی است که برایخدایان می‌خواندند و در زندگی از آنها یاری می‌جستند، گاه براندازی دشمنان را از معبودهایشان می‌طلبیدند و گاه پیروزی خودشان و قهرمانانشان را می‌خواستند، که هجو دشمنان و مدح یکه سواران و بزرگان از اینجاست. همچنین است مرثیه‌سرایی که نخست عبارت از دعاهایی بوده که باعث

□ - شوقی ضیف، العصر الجاهلی، ص ۱۹۰

آرامش مرده در گور شود و در آن میان خدایان را که مظهر نیروهای والا و ارجمند در عین حال هول انگیز طبیعتند می‌ستودند. یعنی موضوعات شعر جاهلی، همه، صورت متحول و مستقل شده دعاها و راز و نیازها وزاری به درگاه خدایان است.[□]

چنین می‌نماید که تتمه‌ای از ارتباط کهن شعر با دعا به درگاه خدایان در ضمیر اعراب باقی بود، به این نشان که در قرآن کریم شعر و سحر و تعویذ کاهنان با هم می‌آید، و جاهلیان رسول... (ص) را گاه شاعر می‌خواندند و گاه تهمت ساحری یا کاهنی می‌زدند: «وقالو إن هذا إلاّ سحرٌ مبین».[□] که قرآن این دعوی کاذب را مکرر رد می‌کند، همچنانکه تهمت شاعری و کاهنی را از پیامبر نفی می‌نماید (سوره حاقه، آیه ۴۰-۴۲). در سوره شعراء آیات (۲۱۰-۲۱۲) این تصور که شیاطین، قرآن را نازل کرده باشند، بشدت رد می‌شود، در آیات ۲۲۱-۲۲۳ همان سوره، این بارور داشت عرب را حکایت می‌کند که گمان می‌کردند شیاطین بر شاعران نازل می‌شوند.[□]

هجو شاعران روی خصوصیتی دور می‌زند که شامل شجاعت و سخاوت، همسایه نوازی، وفاداری، سرسختی و خونخواهی می‌شد. هر گاه شاعری به هجا می‌پرداخت همه این خصایل را از طرف نفی می‌کرد. در هجو، نسبت دادن طرف به

□ - آمدی، المؤلف و المختلف، ص ۲۰۳

□ - قرآن کریم، سوره یس، آیه ۷۶.

□ - شوقی ضیف، همان، ص ۱۹۶

حرامزادگی مکرر آمده و این قسم آبروریزی و بد زبانی شایع بوده است، آنچنانکه در دوره اسلامی در هجوهای جرّیز و فرزدق مشاهده می‌کنیم.

با نزدیک شدن به اواخر عصر جاهلی می‌بینیم که شعر وسیله ارتزاق شده است.

شاعران، مدایح خود را به رؤسای برجسته و شاهان منذری و غسانی تقدیم می‌دارند و صله‌های کرامند می‌گیرند، و لذا روی قصاید خود با توجه خاص کار می‌کنند تا بر ممدوح تأثیر مطلوب بگذارد. از شاعران جاهلیت، زهیر و نابغه و حسان بن ثابت به مدحتگری مشهور هستند. زهیر مداح اشراف قبیله خود بود، و حسان ستایشگر غسانیان، در حالت کلی موضوعات شعر این دوره را در این موارد می‌توان خلاصه کرد:

۱- وصف اطلال: شاعر به زیارت معشوق می‌آید اما می‌بیند که قبیله معشوق

ترک دیار کرده‌اند بنابراین در برابر ویرانه منزل معشوق می‌ایستد و به وصف محل چادر می‌پردازد و اشک شوق و حسرت می‌ریزد.

۲- وصف مرکب: شاعر مرکبی (شتر یا اسب) را که برای رسیدن به نزد معشوق

یا ممدوح سوار می‌شود، توصیف می‌کند.

۳- وصف صید: شاعر جاهلی برای دو منظور صید می‌کرد: یا برای امرار

معاش، یا برای سرگرمی.

۴- وصف طبیعت: در ضمن گذر هر چه از بیابان و دره و باد و باران و نهر و

غیره دیده بتوصیفش می‌پردازد.

۵- حماسه: توصیف جنگها و افتخار به خود یا نیاکان خود و شکیبایی بر

حوادث.

۶- ادب که حکمت نیز نامیده شده، عبارت از ذکر آرای صائبی است که واقع را تصدیق می‌کند و نتیجه تجربیات زمانهای بسیار دور را در الفاظی کوتاه بیان می‌دارد.

۷- غزل: یکی از موضوعات شعر جاهلی است، منتهی شاعر جاهلی در غزل بسیار ساده و روان و اغلب غزل عفیف گفته است.

۸- فخر: از توابع تعصب و زندگی قبیله‌ای است. شاعر جاهلی اول به قوم و دوم به خودش افتخار می‌کند، ارکان فخر در جاهلیت شرف اصل و کثرت عدد و شجاعت و جوانمردی و غیره است.

۹- مدح: شاعران جاهلی مکارمی را که مایه فخر بود مدح می‌کردند، مدح دوره جاهلیت بر دو نوع است: اول مدح برای سپاس و خوش آیندی، که اغلب خاص اهل بادیه بود، دوم مدح برای تکسب، که اغلب خاص شاعران شهری بود. ۱۰- رثاء: در واقع مدح مرده است. شاعران جاهلی خصال را که مایه فخر بود در مرثیه می‌آوردند.

۱۱- هجو: شاعران جاهلی مخصوصاً در هجو، عیوب اخلاقی را هجو می‌کردند نه عیوب جسمانی را، وانگهی اغلب هجو قبیله‌ای معمول بود تا هجو شخصی.[□]

□ - عمر فروخ، ۱۹۶۹ م، تاریخ الادب العربی، ج ۱، ص ۸۳-۸۰

۴- خصایص شعر جاهلی

بادیه محل شعر جاهلی بود و به همین جهت شعر جاهلی آینه تمام نمای زندگانی بدوی است، در اطراف جمل و طلل دور می‌زند و با اینکه در شهرها نیز شعری وجود داشتند با این حال فحول شعرای جاهلی بادیه نشین بودند تا آنجا که علمای شعر، هیچ یک از شاعران شهرنشین را بر شاعران بادیه نشین ترجیح نداده‌اند.

بنابراین، می‌بینیم که خصایص شعر جاهلی جز اندکی که رنگ تمدن و شهرنشینی دارد در اطراف بادیه و چیزهای مربوط به بادیه دور می‌زند. [□] خصایص شعر جاهلی را می‌توان به ترتیب زیر خلاصه کرد:

الف) خصایص معنوی:

- ۱- صدق و راستی و صراحت و آزادگی در تصویر عاطفه و تمثیل طبیعت.
- ۲- شعر جاهلی در درجه اول، شعر وجدانی است و شعور و نفس گوینده‌اش را توصیف می‌کند.

- ۳- بساطت، شاعر جاهلی مطابق طبع و سجیه خود حرکت می‌کند، در چیزی که نمی‌داند خود را به تکلیف وادار نمی‌کند، مثلاً طبع و سجیه و بساطت و صدق همه‌اش در این شعر عنتره جمع آمده است:

و لقد ذکرْتُکِ والرماحُ نواهلِ مِنّی و بیضِ الھندِ تَقْطُرُ مِن دمی

□ - عمر فروخ، پیشین، ج ۱، صص ۷۵-۷۶